

τους που άντεξαν ορισμένες από τις πιο σκληρές εμπειρίες ολόκληρης της κατοχικής περιόδου. Οι έφηβοι που κατοικούν σήμερα στην περιοχή την οποία ερευνήσε η Ζυμάρη ελάχιστα ενδιαφέρονται για όσα συνέβησαν πριν από πενήντα χρόνια. Επίσης, δεν φαίνεται να συμμερίζονται τις σχετικά σκληρές απόψεις για τους Βουλγάρους που συχνά, και ίσως όχι αναπάντεχα, διατυπώνουν οι μεγαλύτεροι. Είναι δύσκολο να διαπιστωθεί εάν αυτό αποδεικνύει τη μεγαλύτερη πολιτική ωριμότητα των νεότερων ή τα οφέλη που απορρέουν από την ιστορική αμνησία. Είναι εντυπωσιακό πάντως ότι η ηρωοποίηση των δεινών του πολέμου και οι πατριωτικές αφηγήσεις για μάρτυρες και για θυσίες υπέρ του έθνους φαίνεται να αφήνουν όλο και περισσότερο αδιάφορους τους Έλληνες εφήβους. Ίσως η Ελλάδα να εισέρχεται σε μια εποχή όπου η ιστορία και η δημόσια χρησιμοποίησή της γοητεύουν λιγότερο από ό,τι κατά το παρελθόν. Ή μήπως αυτή η δημόσια μυθολογία ουδέποτε υπήρξε πολύ ελκυστική, αλλά επιβαλλόταν στη ζωή των ανθρώπων όταν το κράτος αφιέρωνε δυνάμεις σε αυτόν το σκοπό; Στα μέσα του εικοστού αιώνα, η ιστορία αποτελούσε ουσιαστικό όπλο για τους πρωταγωνιστές της πάλης των ιδεολογιών· στο τέλος του ίδιου αιώνα ίσως έπαψε να εξυπηρετεί πλέον κάποια προφανή δημόσια λειτουργία. Ως εκ τούτου, το φθίνον ενδιαφέρον για τους ήρωες και τους αγώνες του παρελθόντος συμβαδίζει με τη μετριοπαθέστερη θέση που κατέχει η πολιτική στην καθημερινή ζωή.

Τέλος, η μελέτη της Σούζαν-Σοφίας Σπηλιώτη για τις πολιτικές σκοπιμότητες στην υπόθεση Μέρτεν (Κεφάλαιο 14) ανακινεί το ζήτημα της εσκεμμένης σιωπής που επικράτησε στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 γύρω από την υπόθεση του δωσιλογισμού κατά την περίοδο του πολέμου. Η φύση του ελληνικού δωσιλογισμού ουδέποτε έχει ερευνηθεί σοβαρά. Το ότι παρουσιάστηκε σε εκτεταμένη κλίμακα, σε διάφορες μορφές και για ποικίλους λόγους είναι αναμφισβήτητο. Το σκάνδαλο Μέρτεν, που ξέσπασε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 με τη σύλληψη ενός εγκληματία πολέμου στην Ελλάδα δεν είχε να κάνει μόνο με την αποκάλυψη του μεγέθους των βρόμικων συναλλαγών στις οποίες είχε εμπλακεί κατά την περίοδο του πολέμου η μεταπολεμική ελληνική ελίτ. Χάση στην αξιοποίηση από τη Σπηλιώτη γερμανικών αρχείων που πρόσφατα δόθηκαν στη δημοσιότητα, μπορούμε σήμερα να δούμε πώς το ίδιο το σκάνδαλο επηρέασε την ελληνογερμανική μεταπολεμική διπλωματία και πώς το ζήτημα των εγκλημάτων πολέμου συνδέθηκε με ζητήματα οικονομικής βοήθειας ή ακόμα και με την οικοδόμηση της Κοινής Αγοράς.

Από τη μια υπάρχει σιωπή, άρνηση, αποκήρυξη, από την άλλη οργανωμένες τελετές, παρελάσεις και μύθοι. Από τη μια έχουμε κατεστραμμένες, εγκαταλειμμένες ή χαμένες κοινότητες, από την άλλη κατασκευασμένες, ενισχυμένες ή αναδιοργανωμένες. Η παρούσα συλλογή δοκιμίων προσπάθησε να συμβάλει στη χαρτογράφηση της Ελλάδας της δεκαετίας του 1940 προς αυτές τις κατευθύνσεις με τις ιστορίες ενός τεμαχισμένου και αναδιαρθρωμένου πολιτικού σώματος. Η προσπάθεια βασίζεται στην έρευνα νέων πηγών και μαρτυριών, γραπτών και προφορικών, συμπεριλαμβανομένων πολλών τοπικών αρχείων και άλλων συλλογών που πριν από δύο δεκαετίες δεν ήταν στη διάθεση των ερευνητών.

Ενισχυμένη από την αποκάλυψη αυτών των υλικών, αλλά και ενθαρρύνοντας, με τη σειρά της, περαιτέρω ανακαλύψεις, η ιστορική έρευνα για τη σύγχρονη Ελλάδα ανθεί. Υπάρχουν πολλά ακόμα να ερευνηθούν: οι κοινωνικές και πολιτικές πλευρές της μεταπολεμικής αστικής ανάπτυξης, λόγου χάρη, ή η λειτουργία του δικαστικού σώματος· πάνω απ' όλα ίσως, η φύση της συντηρητικής και κοινοβουλευτικής δεξιάς πολιτικής πρακτικής στα μεταπολεμικά χρόνια, ιδωμένης όχι μόνο σαν ένα προκάλυμμα για εξωκοινοβουλευτικές μορφές φασισμού, αλλά και σαν επιτυχημένο όχημα για τον κοινωνικό και οικονομικό μετασχηματισμό της Ελλάδας. Το παρόν βιβλίο δεν φιλοδοξεί να είναι πλήρες, πόσο μάλλον να προσφέρει την τελευταία λέξη πάνω στο θέμα του. Θα έχει επιτύχει όμως το σκοπό του εφόσον διαθέσει στην ερευνητική κοινότητα ένα μέρος των καινοτόμων και συναρπαστικών μελετών που βρίσκονται σε εξέλιξη, διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα ανένηψε από την πιο παρατεταμένη και τραυματική εμπειρία του σύντομου βίου της ως έθνους-κράτους.²¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στις πρώιμες μελέτες συγκαταλέγονται τα έργα των C. M. Woodhouse, *The Apple of Discord: A Survey of Recent Greek Politics in Their International Setting* (Λονδίνο 1948, *Το Μήλο της έριδος*, Αθήνα 1976)· E. C. Myers, *Greek Entanglement* (Λονδίνο 1955, *Η ελληνική περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1976)· R. Leeper, *When Greek Meets Greek* (Λονδίνο 1950)· G. Chandler, *The Divided Land: An Anglo-Greek Tragedy* (Λονδίνο 1959, *Διχασμένη γη. Μια αγγλοελληνική τραγωδία*, Θεσσαλονίκη 2000)· D. G. Kousoulas, *Revolution and Defeat: The Story of the Greek Communist Party* (Λονδίνο 1965, *Επανάστασις και ήττα: Η ιστορία του ΚΚΕ 1918-1949*, Αθήνα 1971)· S. G. Xydis, *Greece and the Great Powers* (Θεσσαλονίκη 1963). Επιστημονικές μελέτες περιλαμβάνουν τα έργα των J. O. Iatrides, *Revolt in Athens: The Greek Communist «Second Round»* (Πρίνστον 1972, *Εξέγερση στην Αθήνα*, Αθήνα 1973)· J. Hondros, *Occupation and Resistance: The Greek Agony, 1941-1944* (Νέα Υόρκη 1983)· L. Wittner, *American Intervention in Greece, 1943-1949* (Νέα Υόρκη 1982, *Η αμερικανική επέμβαση στην Ελλάδα, 1943-1949*, Θεσσαλονίκη 1991)· P. Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944* (Κέμπριτζ 1984).

2. Ιστορία της καθημερινότητας, γερμανικά στο κείμενο. (Σ.τ.Μ.)

3. John O. Iatrides, επιμ., *Greece in the 1940s: A Nation in Crisis* (Ανόβερο και Λονδίνο 1981, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984)· L. Baerentzen, J. O. Iatrides και O. L. Smith, επιμ., *Studies in the History of the Greek Civil War* (Κοπεγχάγη 1987, *Μελέτες για τον Εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα 1992)· Iatrides και Linda Wrigley, επιμ., *Greece at the Crossroads: The Civil War and its Legacy* (University Park, Pau 1995)· David H. Close, *The Origins of the Greek Civil War, 1945-1949* (Λονδίνο 1995, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα 2003).

4. «Μετά την Απελευθέρωση», ιταλικά στο κείμενο. (Σ.τ.Μ.)

5. «Μετά τον πόλεμο», ιταλικά στο κείμενο. (Σ.τ.Μ.)

6. N. Svoronos, «Greek History, 1940-1950: The Main Problems», στο J. Iatrides, επιμ., *Greece in the 1940s*, 2.

7. Public Record Office, Λονδίνο, φάκελοι του War Office (στο εξής WO) 204/9380,

παρατίθεται στο M. Mazower, «Policing the Anti-Communist State in Greece, 1922-1974», στο M. Mazower, επιμ., *The Policing of Politics in the Twentieth Century* (Πρόβιντενς και Οξφόρδη 1997), 142. Για το γενικότερο πρόβλημα, βλ. C. Pavone, «The General Problem of the Continuity of the State and the Legacy of Fascism», ανέκδοτα χειρόγραφα.

8. Για τη χρήση της βίας από τοπικούς πληθυσμούς, βλ. για παράδειγμα G. Crainz, «“Guerra Civile” και “Triangolo della morte”», *Meridiana* 13 (1992): 17-55· L. Alessandrini, «The Option of Violence: Partisan Violence in the Bologna Area, 1945-1948», ανέκδοτα χειρόγραφα που παρουσιάστηκαν στο συνέδριο «After the War was Over», Πανεπιστήμιο του Σάσεξ, Ιούλιος 1996.

9. Close, *Origins*· Mazower, «Policing the Anti-Communist State».

10. Public Records Office, Λονδίνο, φάκελοι του Foreign Office (στο εξής FO) 371/48270, Εβδομαδιαία Έκθεση, 15-21 Απριλίου 1945· FO 371/48272, Εβδομαδιαίες Εκθέσεις, 6-19 Μαΐου 1945.

11. FO 371/48263, Εβδομαδιαίες Εκθέσεις, 4-10 Μαρτίου 1945· FO 371/48279 R 14675, Caccia Bevin, 25 Αυγούστου 1945.

12. Σημειώτεον ότι, ακόμα και πριν από τον πόλεμο, οι αντικομμουνιστές εκσυγχρονιστές φοβούνταν την απειλή που συνιστούσε η κομμουνιστική οργάνωση για το αποδιοργανωμένο ελληνικό κράτος.

13. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας* (Αθήνα 1995).

14. Κ. Οικονομοπούλου, *Έκτακτα στρατοδικεία και νομοθεσία αφορούσα την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν* (Αθήνα 1951), 89, 115.

15. Βλ. Γλυκοφρύδη, *Φυλακαί*, 2:140 αναφορικά με την πρόταση ενός ειδικού των φυλακών στο μεσοπόλεμο να συσταθεί ειδική φυλακή για κομμουνιστές.

16. Β. Θεοδώρου, επιμ., *Γυναίκες εξόριστες στα στρατόπεδα του Εμφυλίου: Χίος, Τρίκερι, Μακρόνησος, Αϊ-Στράτης, 1948-1954* (Αθήνα 1996). Ευχαριστώ την Τασούλα Βερβενιώτη που μου συνέστησε αυτό το βιβλίο. Λεπτομέρειες για τη δεκαετία του 1930 βρίσκονται στο Γλυκοφρύδη, *Φυλακαί*, 2: 20.

17. Βλ. τώρα Σ. Μπουρνάζος, «Ο αναμορφωτικός λόγος των νικητών στη Μακρόνησο», στο Ν. Κοταρίδης, επιμ., *Το εμφύλιο δράμα, Δοκιμές 6*, ειδική έκδοση (1997): 101-34.

18. Βλ. επίσης το βιβλίο της van Boeschoten *Ανάποδα χρόνια: Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)* (Αθήνα 1997).

19. Η προσέγγιση αυτή δεν έχει υιοθετηθεί τόσο από ιστορικούς αλλά από ανθρωπολόγους. Βλ. τα σχόλια της van Boeschoten στο «Γεωπολιτική της ελληνικής αντίστασης», στο Ν. Κοταρίδης επιμ., *Το Εμφύλιο δράμα*, 8 σημ.2.

20. Στην προκειμένη περίπτωση δεν πρέπει να παραβλέπουμε τις τεράστιες μετακινήσεις πληθυσμών, οργανωμένες ή αυθόρμητες, που συνόδευσαν τη σύγκρουση. Βλ. Α. Λαΐτου, «Population Movements in the Greek Countryside during the Civil War» στο Baerentzen, Iatrides και Smith, επιμ., *Studies in the History of the Greek Civil War*, 55-105.

21. Αρκετά από τα κεφάλαια του παρόντος βιβλίου αρχικά ήταν δοκίμια που είχαν παραγγελθεί για το συνέδριο της Σύγχρονης Ιστορίας «After the War Was Over: Reconstructing Family, Nation and State in Southern Europe», το οποίο πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο του Σάσεξ το 1996. Οφείλω να ευχαριστήσω τους παρακάτω χορηγούς του συνεδρίου για την υποστήριξή τους: το Research Development Fund και το Graduate Research Centre in the Humanities του Πανεπιστημίου του Σάσεξ, τη Βρετανική Ακαδημία, το Elisabeth Barker Fund, τη Βικτωρία Σολωμονίδη και την Ελληνική Πρεσβεία, τον Edwige Girardin της Γαλλικής Πρεσβείας, το Ιταλικό Ινστιτούτο Πολιτισμού, το Sternberg Foundation, τη Royal Historical Society, το Hellenic Foundation, το Kessler Foundation και την Economic History Society.